

Розділ IV

ПРАВОВЕ ПОЛЕ НОВИХ РЕЛІГІЙ ТА РЕЛІГІЙНОГО МІСІОНЕРСТВА

Людмила **ФИЛИПОВИЧ**,
докторант Інституту філософії НАН України

ПОШИРЕННЯ НОВИХ РЕЛІГІЙНИХ ТЕЧІЙ І РУХІВ В УКРАЇНІ

За останнє десятиліття релігійна ситуація в Україні суттєво змінилася. В українському релігійному просторі поруч із відродженими історичними релігіями (православ'ям, греко-католицизмом, католицизмом, протестантизмом, іудаїзмом та ісламом) з'явилися нові релігійні течії і рухи. Українське суспільство постало перед проблемою визначитися щодо новітніх явищ, зробити вибір напрямів подальшого духовного розвитку українського народу. А це передбачає ознайомлення з феноменом, з'ясування причин та умов виникнення його як у світовому, так і національному вимірі, виділення особливих закономірностей поширення нових релігій саме в Україні, їх палітру та класифікацію, перспективи розгортання новітніх релігійних процесів у майбутньому, означення шляхів подолання реальних і уявних (у вигляді міфів суспільної свідомості) проблем новітніх течій.

Будь-яке наукове дослідження має починатися із термінологічних визначень, але щодо новітніх течій це зробити виявилось як ніколи важко. Оскільки і досі немає єдиного, загальноновизнаного поняття, яке б позначало все багатоманіття новітніх явищ в релігійній сфері. Тому і зустрічаємося ми з такими термінами, як секта, тоталітарна секта, культ, псевдокульт, психокульт, квазірелігія, неорелігії, новітні релігійні течії, позавіросповідна містика тощо. Для наукового підходу характерне використання нейтральних за своїм емоційним навантаженням понять. Єдиним серед названих, що відповідає таким вимогам, є "нові релігійні течії" (НРТ). Його автор - відомий дослідник новітніх релігійних феноменів професор Лондонської вищої школи економіки Айлін Баркер (1), яка усвідомлює, що цей термін дуже місткий, що покриває собою різні за характером явища сучасного релігійного новаторства або релігійного модернізму, що об'єднує десятки різноманітних релігійних організацій, які виникли переважно у другій половині ХХ століття. Цим терміном будемо послуговуватися і ми.

Зміни, з якими Україна зіткнулася у релігійному житті, абсолютно закономірні. Сьогодні вже ніхто не візьметься пояснювати появу НРТ в Україні ідеологічною агресією із Заходу чи експериментом ворожих спецслужб, направлених проти етнічної та духовної монолітності українців. Зрозуміло, що наявність нових релігійних рухів на українських теренах - це не примха якогось авторитарного лідера. Хоч переважна більшість нових релігійних течій набула популярності в Україні саме внаслідок місіонерства закордонних церков та відомих проповідників, однак титанічні зусилля всіх місіонерів світу не призвели б до появи нових релігій в Україні, якби не існувало об'єктивних умов і причин, що сприяли їх поширенню.

Поява НРТ в українській державі детермінована багатьма факторами. Перш за все тим, що Україна впродовж довгого часу знаходилася під владою чужих тоталітарних режимів, які всяк відгороджували її від будь-яких контактів з іншим світом. Особливо активно "захищала" Україну від "родимих плям капіталізму", "уберігала" її від впливів різних культур радянська система. Після здобуття незалежності в 1991 році Україна поступово входить у світову співдружність народів, а відповідно й у світовий релігійний простір. Відтак вона не може залишатися осторонь загальносвітових змін в релігійному житті людства.

Головними ознаками останнього виступають релігійна плюралізація суспільства, коли кількість і різноманітність релігій не тільки не меншає, а збільшується. Ще в 1980 році в світі існувало 1 720 000 церков 20 800 різних напрямків. До 1993 року обидві цифри зросли в середньому на 17% (2), і є всі підстави очікувати зростання релігійних організацій такими ж темпами. На цьому фоні кількість нових релігійних груп збільшується інтенсивніше. За даними "Енциклопедія Британіка" (1996) на середину 1995 року у світі нараховувалося 121,297 млн. прихильників нових релігій (3) і біля 1 млн. послідовників релігій Нового віку, різних містичних систем. Тобто серед майже п'ятимільярдного сімсотдвадцяти мільйонного населення планети трошки більше 2% - це послідовники нових релігій. Але з 1980 до 1993 року приріст прихильників нових релігій склав 33%, а до 2006 року вони зростуть ще на 67% при 20-тивідсотковому зростанню населення світу. В жодній з існуючих груп релігій не очікується таких змін в кількості вірних (4).

Релігійна сфера все більш зазнає універсалізації та синкретизації, причому не тільки релігійних вчень, а й культової сфери. Віруючі різних релігій у своїй релігійній практиці орієнтуються на спільний містичний досвід всього людства. Поруч з цим відбувається глобалізація релігійного життя, коли створюються крупні релігійні блоки, в результаті чого духовне життя людства монополізовано такими релігійними системами, як християнство, іслам, нові релігії, невіруючі.

Незважаючи на такі успіхи, релігія, на думку західних експертів, не панує в сучасному житті людини. Тут пріоритет належить світському світогляду, зокрема комуністичній ідеології як найбільш яскравому виразнику останнього, і секулярній науці. В країнах колишнього СРСР і досі поширена така світоглядна система, яка часто рядиться в релігійні шати, але по суті залишається тим же тоталітаризмом з вірою у економічну, соціальну і духовну рівність й однаковість всіх.

Екзистенціалізація захопила не лише філософські вчення, що покликані осмислювати життєдіяльність людини, а й релігійні комплекси, які прагнуть гармонізувати людину і світ божественний, соціальний і природний. В результаті цього Істина із об'єктивної цінності перетворилася на полісуб'єктивну, замість необхідності її доказу перед людиною постала проблема вибору. Змінюються і уявлення про вищу довершеність, трансформуючись від сприйняття статичної досконалості абсолюта на динамічне вдосконалення і розвиток людини.

Серед найбільш глобальних причин сучасних релігійних трансформацій - взаємовпливи різних культурних світів і, як результат, усвідомлення людством своєї спільності і своєї розірваності за релігійною ознакою, бажання подолати останню, об'єднавши всі релігії в одну. Активне релігієтворення спричинено загальною орієнтаційною кризою європоцентричної цивілізації, що спонукає до спроб синтезу західної та східної релігійних традицій, інтенсифікує релігійні експерименти взагалі. В умовах духовної кризи люди шукають якісь загальнозначимі цінності і знаходять їх в певних релігіях, що формує думку про існування спільної першорелігії, що з часом була втрачена. Все це виводить сучасну релігійну свідомість за рамки якоїсь однієї конфесії, робить її універсальною, синкретичною. Цьому ж сприяє трансформація світоглядних парадигм, зумовлених науково-технічною революцією ХХ століття та особливостями індустріального урбанізованого суспільства, коли руйнуються тісні міжособистісні відносини, насамперед сімейні, коли розриваються наявні ще в недавньому минулому зв'язки поколінь, що веде до втрати громадською думкою ролі важелю контролю за характером релігійності особи. Велике значення для появи нетрадиційної релігійності має зростання ролі особи в усіх сферах суспільного життя, загальна демократизація суспільства і утвердження в ньому особи в широкій гамі її прав, що відображається і в її світоглядних орієнтаціях, і в змісті релігійного осягнення дійсності.

На практиці це призводить до кризи традиційних церков і традиційної релігійності, які вже не відповідають релігійним потребам сучасного віруючого. Утверджується авторитаризм харизматичних лідерів новітніх рухів. Зростає відкритість і

толерантність до послідовників інших релігій та релігійно-філософських вчень.

У зв'язку з цими змінами постає питання про унікальність нинішнього вибуху нових релігій і його винятковість саме для українського народу. Вивчення історії релігій, причин появи і характеру діяльності сучасних релігійних рухів свідчить про те, що неорелігії - це явище, яке характерне не лише для нашого часу, а є постійним ферментом суспільного розвитку, під впливом якого неодноразово змінювалася релігійна карта країн, континентів, світу.

Історія людства знає безліч сплесків новітніх вірувань, які відколюються від головного вчення, в результаті чого частина активних adeptів творить або новий варіант (трактування) існуючої доктрини, або взагалі свою власну. Тобто, поява нових релігійних феноменів у вигляді, скажімо, сект - це шлях розвитку будь-якої релігії, тому сучасне релігієтворення не є винятковим явищем. Але нинішня хвиля поширення новітніх релігій дещо вирізняється від попередніх як за формами, так і за ідейною наповненістю, хоча суть і принципи трансформацій залишаються незмінними. Будь-який неорух не тільки заперечує минуле, але й органічно переплавляє традицію на потребу модерновій релігії, як правило, орієнтуючись на духовне, уніфікуючи культову сферу тощо.

Крім загальних змін в релігійному житті світу, яких зазнала й Україна, виникнення тут новітніх рухів треба пов'язати із суто українською ситуацією. Відзначимо насамперед соціально-економічну та політичну нестабільність українського суспільства, що постійно провокує появу почуття невпевненості, соціальної і духовної незахищеності. Свідомість українців характеризує певна невизначеність, навіть індиферентизм, які утворилися внаслідок краху комуністичної ідеології, діалектико-матеріалістичних поглядів на довкілля або ж відсепарованості значної кількості населення від автохтонної духовної традиції. В умовах девальвації системи цінностей тоталітарного режиму, зокрема декретованого світоглядного монізму, духовний та ідеологічний вакуум довгий час нічим не заповнювався. Духовна денаціоналізація в умовах соціалістичного буття значного масиву населення України призвела до втрати відчуття національної традиції, рідної батьківської віри, потреби збереження зв'язків між поколіннями через духовну традицію. Крім того, в комуністичні часи відбулася втрата традиційними церквами свого авторитету в очах народу, оскільки вони були елементом офіційного політичного істеблішменту. В результаті цілеспрямованої атеїзації суспільства втрачено значення релігії і церкви взагалі.

Успіх в поширенні неорелігійних течій можна пов'язати і з тим, що українці на диво духовно незахищені від зовнішніх ідейних впливів. Цим скористалися новітні рухи, які відгукнулися на щоденні потреби особи, задовільняли її бажання безпосереднього пізнання західного світу, оволодіння фахом, навчання мовам тощо. В умовах, коли історичні церкви не вміють вести місіонерську роботу, будь-яка спроба, нехай навіть випадкова, провести ознайомлення із новим вченням, майже завжди мала позитивний ефект для певної релігійної місії чи проповідника, діяльність яких була підкріплена реальним благодійництвом. Відтак дієва допомога матеріально і духовно нудженним сприяє утвердженню в Україні альтернативних релігій.

Крім зовнішніх причин поширення неорухів, є внутрішні, що визначають напрям пошуків людиною духовно-ціннісних орієнтирів. Але більшість з прихильників новітніх течій шукає в неорелігіях можливість духовного вдосконалення, задоволення своїх інтелектуальних та пізнавальних потреб, пов'язаних із істинними уявленнями про Бога, світ, людину, її внутрішнє життя. Неорелігії, на визнання самих adeptів цих рухів, дають їм можливість відчутти свій зв'язок з трансцендентним, включитися в соціально корисну духовно означену діяльність, зняти напругу у відношеннях із світом, іншими людьми тощо.

Аналіз причин та умов виникнення неорелігій в Україні значно полегшує розуміння сутності цього явища як в світовому, так і в регіональному чи національному масштабах. Кількісна та якісна оцінка новітніх релігійних явищ, тих закономірностей, що характеризують їх поширення і функціонування в Україні як

посттоталітарному суспільстві доповнить нашу уяву про новітні тенденції в релігійному житті.

Неорелігійні течії і рухи, що нині існують в Україні, є дуже неоднорідними за своїм походженням, характером та формами релігійної організації й діяльності. Але всіх їх типологічно можна об'єднати у декілька груп. Найчисельнішою і найпотужнішою з них буде неохристиянська, до якої відносяться різні закордонні християнські місії, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), Церква Повного Євангелія, Церква Христа, Новоапостольська церква, Церква Нового Єрусалиму (сведенборгці), проросійська неохристиянська Церква Воскресаючої Богородиці /Богородична церква/, церква маріїнської орієнтації "Альфа і Омега" тощо. Крім того в Україні появилися модернові християнські об'єднання власного походження, зокрема Собор незалежних євангельських церков, куди увійшли Церкви "Нове життя", "Благодать", "Голгофа", "Ковчег спасіння" тощо.

Всі ці релігійні течії виникали в рамках традиційного християнства з метою його осучаснення. Частково в XIX, а особливо з середини XX століття християнська Європа і Америка неодноразово зіткнулися з появою чисельних відгалужень загальнохристиянського, євангелістського характеру, як правило, від протестантських церков. Вчення новоутворених церков, звісна річ, базуються на Біблії як основному віросповідному джерелі і на особі Ісуса Христа як центральній фігурі релігійних доктрин. Характерним для неохристиянських угруповань є критика ортодоксального християнства за відхід від первісних традицій; оголошення своєї церкви виключно істинним, відроджувальним рухом євангельського християнства, навіть месіанським у спасінні Христової віри; досконале знання Біблії з дозволом вільного прочитання її і власної інтерпретації; піднесення книг своїх пророків і вчителів до рангу віросповідних джерел і часом навіть авторитетніших за Біблію; визнання поруч з Ісусом Христом свого лідера керівником церкви, пророком або ж посланцем Бога. Неохристиянство від історичного християнства відрізняється своїм власним розумінням Трійці, природи Ісуса Христа, сутності Святого Духа, пекла, раю тощо.

До другої групи належать релігійні організації орієнтаційського спрямування. Вони репрезентовані неоіндуїзмом, течіями буддистського толку, рухами сінтоїстської орієнтації. Неоіндуїзм сьогодні є неодмінним елементом релігійного життя не лише Індії, а й багатьох країн Європи й Америки. Він виникає в першій половині XIX століття в рамках індуїзму як його сучасне прочитання для інтелектуалізованих верств Сходу і Заходу. Характерним для неоіндуїстських рухів є, як правило, опора на давню ведичну традицію при вдалому використанні досягнень інших культур, цінностей багатьох релігій. Всі течії неоіндуїзму проголошують себе різними учнівськими наступностями спільної духовної традиції індусів, в основі якої лежить принцип монізму, єдності в багатоманітті, нероздільності буття духовного і матеріального, мирського і сакрального. В усіх неоіндуїстських вченнях популярні ідеї універсалізму, синкретизму, рівності всіх релігій як пошуків своїх шляхів до Бога, духовного базису в реконструкції суспільства. Обов'язковим для неоіндуїзму є наявність вчителя, майстра (гуру) як проповідника вчення і провідника духовних пошуків особистості, групи, течії. Неоіндуїстські рухи, будучи адаптованими до сучасної людини, особливо активно поширюються східними місіонерами з середини XX століття переважно у формах культурних, просвітницьких, оздоровчих заходів. В Україні неоіндуїзм представлений громадами і центрами Міжнародного Товариства Свідомості Крішні, Ошо Раджніша, Саї-Баби, Шрі-Чінмоя, Місії "Світло душі", Міжнародного товариства "Всесвітня чиста релігія" (сахаджи), Трансцедентальна медитація та іншими.

Буддистські течії поширені в Україні переважно у їх модернових формах. Історично необуддизм виникає ще в першій половині минулого століття в Японії, але найбільше поширення одержує після другої світової війни в Японії, США, Західній Європі. Характерним для необуддистських течій є їх акцент на одну або

декілька рис буддистського вчення. Кожна з них претендує на ортодоксальне витлумачення вчення Будди, поєднуючи в своїх релігійних системах ідеї різних східних традицій, навіть християнства. Буддизм в Україні представлений громадами таких напрямів: дзен-буддизм, нітерен, різні школи тибетського буддизму (карма каг'ю, дзог чен, гелугпа, ріме).

Цікавим явищем сучасного релігійного життя в Україні, як, до речі, і в усьому світі, можна вважати відродження язичництва. Утворені громади послідовників вчителів і пророків Володимира Шаяна, Лева Силенка, прихильників прадавніх дохристиянських вірувань українського народу (РУНВіра - Рідна Українська Національна віра, рицарі сонячного ордену, рідновіри, ладовіри, вогнепоклонники, шанувальники давньоруської богині Берегині тощо) належать до неоязичницької групи.

Окрему групу складають синтетичні (штучно створені) релігії, що в своїх догматах, культурі опираються на множинні традиції (християнство, ведизм, буддизм, іслам), але не просто еклектично поєднують їх, а створюють свої власні вчення, систему обрядових дійств, сильну церковну організацію, претендуючи на статус надрелігії. В них надто розвинутий культ лідера, авторитет власних віросповідних джерел, присутня ідея богообраності їх послідовників. До цієї групи відносяться Велике Біле Братство, Церква об'єднання (або уніфікації), Всесвітня віра багаї, АУМ сінрікьо.

Поруч із цими релігійними організаціями в Україні діють різні позавіросповідні езотеричні об'єднання (теософське, антропософське, послідовники вчення Гурджієва, екстрасенсорика тощо) та сайєнтологічні рухи (Діанетика-Фонд Хаббарда, Наука розуму, Християнська наука). Їх так само можна розглядати як прояв нової й нетрадиційної для України релігійності, яка є опозицією до офіційної ідеології традиційних релігій. Так, зокрема, вчення сучасних езотериків, акумулювавши езотеричні традиції різних епох, включили в себе віру в існування надприродного світу, містичні уявлення про нього, магичні засоби спілкування з ним, підкорення його своїм інтересам. Всі засновники езотеричних течій переконані, що тільки вони дають надзвичайно глибокі, приховані від "непосвячених" позитивні знання про світ. Сайєнтологічні вчення прагнуть поєднати в собі науку і релігію, адекватно віддзеркалити проблеми сучасного індустріального суспільства. Більшість існуючих в Україні езотеричних і сайєнтологічних рухів мають іноземне походження, тобто поширилися тут завдяки західним проповідникам, хоч їх засновниками часто виступали і наші співвітчизники (Олена Блаватська, подружжя Реріхів).

Крім виділених вище груп, є в Україні така віросповідна течія, яку важко ідентифікувати з жодною з них. Мова йде про сатаністів - прихильників обоження сил зла, поклоніння Сатані (Дияволу або Люциферу). В кінці 70-х років в Росії, а на початку 80-х в Україні сатанізм заявив про себе як репрезентована в декількох громадах релігійна течія, віросповідні догмати і культові дії якої, будучи своєрідним антиподом християнства, побудовані на дзеркальному відображенні останнього. Сатаністи вшановують не Бога, а Сатану, читають Біблію навпаки, проводять т.зв. "чорні меси" з використанням чорних свічок, перекинутих розп'ять, проклять, ритуальних жертвоприношень тощо. Моральна програма сатаністів відзначається крайнім індивідуалізмом, прагматизмом, егоїзмом, що утворює особистісні пріоритети, перевагу над всіма, культ сили. Прихильники Сатани в Україні нечисельні, організаційно не об'єднані, існують як молодіжні екстремістські або трешофільні чи хардроківські угруповання, чий світоглядні пристрасті є молодіжним віковими зацікавленнями, що з часом переростаються їх представниками.

В українському поліконфесійному середовищі доля нових релігійних течій і рухів незначна. За даними Державного Комітету України у справах релігій (5) станом на 1 січня 1997 року в Україні зареєстровано біля 350 неохристиянських громад (серед них 104 громади Церкви Повного Євагелія, 169 громад харизматичного напрямку, 42 новоапостольські громади, 25 громад Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів). В Україні офіційно діють 63 громади орієнталістського спрямування

(крішнайтських - 31, буддистських 26), більше 30 громад неоязичників. Серед загальної кількості українських релігійних громад всіх конфесій (18.482) громади новітніх рухів складають біля 2,5 відсотків. Але абсолютні та офіційні кількісні показники не відтворюють повноти процесу появи і розповсюдження нових релігійних течій в Україні. Треба мати на увазі, що є певна кількість релігійних громад, яка діє поза реєстрацією чи в силу відмови державних органів визнати їх право на існування, чи небажанням самої неогромади декларувати про свою наявність. І все ж таки, використовуючи лише офіційну статистику, подивимось на динаміку змін, що відбулися в прирості кількості релігійних громад взагалі і порівняймо їх з динамікою зростання новітніх течій.

Якщо 1989 рік визнати роком релігійного буму в Україні, коли була зареєстрована державними органами рекордна кількість громад, то в наступні два роки спостерігається спад приросту релігійних організацій. В 1992-1993 рр. відмічаємо їх певну стабілізацію з подальшим (в останні 4 роки) дуже незначним приростом - 2-5% щорічно. Такі загальні закономірності в зростанні всієї кількості релігійних організацій в Україні не відносяться до новітніх рухів, приріст серед яких лише з 1991 по 1995 рр. склав в середньому 500 відсотків. Але маємо на увазі, що шалені відносні показники корегуються врівноваженими абсолютними даними. Так, наприклад, РУНВіровські громади зросли в 10 разів (з 3 громад у 1991 р. до 31 у 1996 р.). Орієнталістські угруповання за цей же період збільшилися на 300% (з 21 громади до 63).

Цікаві процеси відбувалися і в неохристиянському середовищі. Найбільшого приросту зазнали саме нові для України громади. Так, Церква Повного Євангелія з 1991 по 1996 рр. зростає з 3 громад до 104. Взагалі неіснуюча в Україні до 1992 року Новоапостольська Церква зараз має 42 громади. Відповідно релігійні громади харизматичного напрямку за цей час зросли з 17 до 169. Церква Ісуса Христа Святих останніх днів за останні 5 років збільшилася з 2 громад до 25.

Є специфічні закономірності і в географії поширення нових течій. Вони проявляються в регіоналізації тих чи інших релігій, їх локалізації по відповідних районах України. Розподіл нових течій за регіонами кардинально відрізняється від поширення традиційних конфесій. Захід, найрелігійніший район України, де розміщено більше половини всіх релігійних громад, найменше відчуває на собі вплив новітніх рухів. Як показують статистичні матеріали, зібрані Держкомітетом України у справах релігій, південні та східні області України, місто Київ нині є регіонами найінтенсивнішого поширення нових течій. Найбільшу кількість неорелігійних громад зареєстровано в Донецькій (36), Запорізькій (29), Херсонській (13) областях, в Криму (30), місті Києві (12), які значно поступаються західним областям за загальною кількістю релігійних громад. Водночас у Львівській області серед 2463 громад тільки 6 відносяться до неорелігійних утворень, в Івано-Франківській з 1180 - 2, в Закарпатській з 1338 - 2, в Тернопільській з 1479 2, у Вінницькій з 1058 - 2. Основна мережа релігійних неорухів знаходиться на Сході і Півдні України й продовжує зростати тут переважно за рахунок цих в минулому затеїзованих регіонів. Можна сказати, що поширення новітніх течій носить не всеукраїнський, а регіональний характер.

Неорелігії з'явилися в містах переважно центральних і південно-східних областей України, де вони сьогодні в основному й поширені. Зруйнована внаслідок урбанізації традиційна релігійність, як і взагалі традиційний уклад життя, механізм впливу громадської думки виявилися найкращим ґрунтом для поширення нових релігій. Показово, що у Львівській області, де проживає біля 3 млн. громадян України, зареєстровано 2463 релігійних громади, а в Києві, який за населенням дорівнює Львівщині, лише 305. Отже, новітня релігійність, з'явившись як міський феномен, зберігає цю характеристику й понині.

Відзначаючи надто мізерну долю нових релігійних рухів України серед офіційно зареєстрованих державою релігійних організацій, водночас не варто применшувати роль цих об'єднань в духовному житті країни. Завдяки їхньому

існуванню українське релігійне життя урізноманітнюється. Сьогодні в Україні зареєстровано вже 67, а реально діє біля 100 релігійних течій. Порівнюючи ці дані з 1989 роком, коли їх було зареєстровано лише 9, відзначимо, що зростання кількості релігійних течій свідчить про плюралізацію суспільної свідомості, релігійного світобачення зокрема. Це в кінцевому рахунку сприяє демократизації держави, привчає українців до толерантного співжиття з іновірцями. Разом з тим немає підстав й перебільшувати значення нових релігійних течій для духовного розвитку України, хоча нові релігії активно займаються релігійною просвітою, в прямому сенсі цього слова несуть слово Боже до людей, привертають увагу простих людей до проблем духовного життя, стимулюють їх вивчати релігійну літературу, особливо Біблію.

Явно переоцінюють можливості впливу нових течій на релігійне життя України ті, хто вбачає в них основну загрозу традиційним релігіям, духовному здоров'ю народу, релігійному зростанню і відродженню країни. На жаль, основна маса українців залишається все таки поза конфесіями, ставиться до релігії індивідуально, незважаючи на проповідницькі та організаційні зусилля як традиційних церков, так і нових течій. І це при тому, що кількість місій в Україні (за даними Держкомітету у справах релігій) за 1991-1996 роки збільшилася в 5 разів (з 20 до 104), а чисельність священнослужителів в релігійних організаціях зросла з 9.773 в 1992 році до 16.429 осіб в 1996 р., тобто в 1,7 рази.

Постає питання, чи зростання кількості релігійних громад і релігійних течій призвело до збільшення кількості віруючих або прихильників певних вчень, до росту релігійності в суспільстві?

Офіційна статистика України не має даних про кількість віруючих, що належать до якоїсь певної конфесії. Тому при визначенні кількості неовіруючих варто спиратися на специфіку структури неорелігійних організацій. На відміну від традиційних церков, де відсутня реєстрація членів громад і тому їх рамки кількісно розмиті, новітні релігійні організації утворюються, особливо серед неохристиян, шляхом об'єднання вірних в певній (найбільш оптимальній для успішного функціонування громади) кількості, як правило, до 100 осіб. Якщо громада переростає визначену чисельність, від неї відпочковується нова. Виходячи з цього, неохристиян в Україні нараховується десь 35-40 тис. осіб.

Дещо інші підходи у визначенні кількості віруючих існують для новітніх нехристиянських громад, для яких квота в 100 осіб не є обов'язковою. Реально вона значно менша. Тому за нашими приблизними підрахунками (з урахуванням оцінок своєї чисельності самими адептами східних та інших нетрадиційних релігій), скажімо, крішнаїтів та буддистів в Україні нараховується біля 3 тис. осіб. Разом з так званими "симпатиками", які цікавляться східними релігіями, хоч і не є їх р'яними послідовниками, чисельність неорієнталістів сягає 10 тисяч. Не більше 1000 осіб з усього населення виступають активними прихильниками язичництва. Кількість послідовників інших неорелігійних та різних позавіросповідних течій (шрічінмоївці, ошовці, махарішівці, теософи, реріхівці, білі братчики та ін.) складає біля 4 тис. осіб.

Загалом кількість прихильників нових релігійних течій і рухів, на нашу думку, наближається до 50-55 тис. осіб. Відтак в загальній кількості населення країни в 50 млн. осіб вони становлять 0,1%.

Аналізуючи приведені дані, ми зіткнуємося з певним протиріччям. З одного боку, присутнє швидке збільшення кількості неорелігійних громад, деяке зростання чисельності їх членів, а з другого - повільність орелігійнення суспільства. Така подвійність пояснюється тим, що після тривалого періоду так званої безрелігійності з "дозволом" відкрито вірити в Бога значна частина людей звернулася до звичних релігій - християнства, іудаїзму, ісламу. Загалом по Україні за роки її незалежності кількість віруючих (за їх власною самоідентифікацією) зросла з 7-10 до 70 відсотків. Але цей показник корегується дослідженнями релігійності населення України, які проведені в 1997 році бюро соціологічних досліджень "Соціс-Геллап" та українським центром "Соціальний моніторинг". На питання анкети "Як часто Ви відвідуєте храм (синагогу,

костел тощо)?" з 1200 респондентів лише один відсоток буває там щодня, 11 - щонеділі, 12 - щомісяця, 30 - один або кілька разів на рік, 46 - практично не відвідують (6).

Треба врахувати, що сучасний неовіруючий відрізняється від традиційно віруючого. Соціологічні опитування (7) дозволяють виявити соціально-демографічний портрет носіїв новітньої релігійності. В нових течіях більше половини їх членів (51%) становлять молоді люди віком від 20 до 29 років, значною є й середня вікова група (від 30 до 49 років) - 38,2%. Як бачимо переважна більшість членів новітніх громад у віковому сенсі є соціально найактивнішою частиною українського населення. Саме цей віковий прошарок суспільства працює, створює матеріальні та духовні цінності, а отже тісно контактує із соціумом. Зрозуміло, що саме такі люди мають чималий вплив на оточуючих своїм життєвим досвідом, який в разі його позитивності є прикладом для наслідування і гарантом правильності обраного духовного шляху. Серед тих, хто не ввійшов до "молодих" (10%), знайдемо представників всіх вікових категорій. Все це дає підставу вважати появу нетрадиційної релігійності переважно молодіжним явищем. Але з часом в процесі свого утвердження та функціонування в Україні вік новітніх рухів може і змінитися в бік їх "постаріння" як за рахунок подорослішання піонерів течії, так і за рахунок включення до рухів старших за віком людей, переважно батьків нинішніх неофітів.

Основне середовище, де виникають неорелігії, і переважний склад неогромад - інтелектуалізовані верстви населення. Вони є мозком будь-якої неорелігійної організації, навколо якого групуються інші послідовники течії. Рівень освіченості неовіруючих достатньо високий. З вищою та незакінченою вищою освітою серед них є 54,1%. Найвищий відсоток тих, хто має вищу і незакінчену вищу освіту, спостерігаємо у багаї - 82%. Скажімо, серед буддистів такий рівень освіти мають 52,4% опитаних. Ясно, що лише високоосвічені люди здатні привнести в суспільство нові ідеї, утвердити нові погляди.

Неовіруючі займають відносно привілейоване місце в соціумі, виконуючи функції ідеологів, проповідників, духовників, оскільки серед них багато представників інтелігенції (педагоги, науковці, лікарі, художники, інженери та ін.) та студентів, які становлять відповідно 29,2% і 21,5% від числа усіх опитаних. Найменшим в новітніх рухах є прошарок робітників, службовців, працівників сільського господарства.

Інтелігентський дух новітніх релігійних течій має як свої позитивні, так і негативні наслідки. Будучи найбільш освіченою, культурною частиною суспільства, інтелігенція є найменш релігійною та оцерковленою. Власне, це й призводить до того, що будь-яке запропоноване вчення сприймається як остання істина, як відкриття, яке робиться в дуже щирих і тотально відданих формах. Але нездатність до критичного мислення, невміння відрізнити зерна від плевел, нездатність пропустити нове вчення через призму своєї традиції, свого світогляду часто призводить до світоглядної всеядності, нерозбірливості, конфесійної розмитості прихильників новітніх течій, до їх дрейфування від однієї громади чи навіть течії до іншої.

Наслідки дослідження спростували існуючу думку про домінування серед послідовників неорухів росіян. Вважалося, що українці із притаманною їм природньою релігійністю, яку вони не втратили, а лише своєрідно заховали навіть в комуністичні часи, на момент масової появи неорелігій конфесійно вже визначилися. В силу часового збігу національного і релігійного відродження українці, на думку дослідників, мали б обрати національно орієнтовані, а відтак, традиційні церкви. Але виявилось, що у складі нетрадиційних громад їх половина, росіяни становлять лише третину.

Певний відсоток опитаних взагалі не дав відповідь на питання про національну належність, продемонструвавши цим неістотність етнічного фактору в системі їх цінностей. Більшість українців (крім неоязичників), що стали членами нових течій, не володіють українською мовою (відповіді в україномовних анкетах подаються російською мовою), ніяк не ідентифікують себе із українським етносом, виступають

проти існування в Україні національних і державних церков, акцент роблять на загальнолюдських цінностях релігійних вчень, в більшості своїй не приймають ідею необхідності національнення культової діяльності, видання богослужбової і богословської літератури обов'язково українською мовою тощо.

Як з'ясувалося в результаті опитування, нові релігійні рухи виявилися більш привабливими для жінок, ніж чоловіків. Їх серед прихильників нових течій нараховується 62 відсотки.

Безперечно, новий віруючий формує нове розуміння Бога, бачить нетрадиційні шляхи зв'язку з ним, практикує вже модернові обряди і переживає незвичайні психологічні стани. Твориться новий тип віруючого, нова релігійність. Український неофіт відрізняється від свого зарубіжного собрата тим, що останній приходив до неорелігій внаслідок переосмислення офіційних церковних доктрин і релігійної символіки, їх раціоналізації або ж розмивання системи догматичних релігійних норм. В Україні неорелігійні рухи поповнювалися переважно за рахунок невіруючих, а іноді й колишніх атеїстів, тобто тих, хто не мав попереднього релігійного досвіду. Зрозуміло, що це суттєво впливає і на характер релігійної організації, в якій вирішальна роль надається лідеру при одночасному збереженні демократичних форм управління громадою.

Найхарактернішим для українських неорелігійних течій є те, що поява більшості з них, як вже було сказано, збіглася в часі з крахом тоталітарного комуністичного режиму. Поодинокі прихильники нетрадиційних релігій існували і до "горбачовської революції", але вони не реєструвалися відповідними державними органами, оскільки не визнавалися їх права на існування. Відомо, що більшість з послідовників неорелігій в порушення Закону про свободу совісті в радянські часи переслідувалися. На відміну від західних країн, де новітні релігійні явища постали певною альтернативою існуючим традиційним релігіям, на наших теренах вони виникали як рухи протесту, і не стільки спочатку як протесту релігійного, скільки загальносвітоглядного та ідеологічного проти комунізму як теорії та практики. Тому ці рухи носили дисидентське забарвлення. Тільки з часом вони перетворювалися з рухів "проти" на рухи "за". Відбувалася позитивізація змісту їх діяльності, настроїв. В цілому ж неорухи запропонували конструктивні, хоч і специфічні, шляхи подолання кризових станів людини, сім'ї, суспільства.

Новітні рухи, з якими познайомила Україна в останні роки, не є наслідком внутрішнього розвитку українських релігій, модернізації традиційних церков. Вони експортовані в Україну, бо є результатом діяльності проповідників та місіонерів з інших країн. Навіть неорелігії власного походження (наприклад, Велике Біле Братство) виникають як результат синтезу різних течій, містичних культів, езотеричних вчень, які в момент виникнення абсолютно не спираються на вітчизняну традицію. Незважаючи на це, багато з нових релігій прижилося в Україні, віднайшли тут своїх прихильників та послідовників. На перших порах особливо популярними були східні рухи та течії "Нового віку", оскільки вони виступали явною альтернативою традиційній релігійності. Однак з часом українські неовіруючі повертаються в русло звичних та зрозумілих символів - в християнство, хоч і в модерновому його прочитанні.

Протягом недовгої, але вже історії, більшість неорухів пройшли в своєму розвитку певні стадії, на кожній з яких вирішувалися чітко визначені завдання. Спочатку прибулі з-за кордону місіонери (піонери) створювали невеличкі осередки послідовників, які потім завдяки інтенсивній пропаганді зростали кількісно. Водночас йшло виховання та освіта українських проповідників і лідерів, розширювалася сфера діяльності місіонерів (від євангелізації населення до матеріальної допомоги парафіянами тощо).

Нинішній етап в релігійному житті неорухів характеризується долаттям недоліків перших років існування ("дитячих хвороб росту"), врахуванням досвіду діяльності своєї та інших неогромад. Поступово неорелігійні організації відмовляються від

відреченості і несприйняття світу, від критицизму на його адресу. Вони, як правило, нині вже зацікавлені у своєму включенні в соціум. Соціалізація нових рухів відбувається через благодійницьку діяльність, просвітництво, видання і поширення релігійної літератури, пропаганду істин свого вчення в засобах масової інформації, через факт визнання їх державою - реєстрацію в органах влади, через бажання налагодити стосунки з традиційними церквами тощо. Нові течії все частіше прагнуть якнайповніше включитись в різні сфери суспільного життя.

Нові течії вимушені, якщо вони хочуть мати успіх серед населення, адаптуватися до конкретних умов свого функціонування. Так, в перші роки для нових громад гострою була мовна проблема. Оскільки майже всі неорухи прийшли в Україну з іншомовних, переважно англomовних країн або ж через західних посередників, то мовою богослужби, організаційної діяльності була, як правило, англійська мова (з перекладом частіше на російську, ніж українську), незрозуміла для більшості їх українських неофітів. На відміну від Заходу, де нетрадиційні релігії були мовно адаптовані, Україна мала здолати цей мовний бар'єр, що сповільнило процес утвердження тут новітніх релігійних явищ. Зрештою це призвело до того, що, з одного боку, побільшало в неорелігійних громадах людей, які розуміють англійську, а з другого - самі неорелігійні організації почали видавати віроповчальну літературу, вести проповіді рідною українцям мовою. Так, крішнаїти вже мають україномовне видання творів Свами Прабхупади. Церква Ісуса Христа Святих останніх днів підготувала український переклад "Книги Мормона". Подібний процес спостерігається нині і серед деяких інших неорелігійних течій. Потребу в необхідній літературі громади задовольняли за рахунок російськомовних видань, але їх наявність і спрощувала, і ускладнювала адаптацію новітніх релігій в Україні. З огляду на сучасну мовну ситуацію, українські віруючі прекрасно розуміють проповіді, книжки, релігійну періодику російською. Але новітній рух, що має богослужбову і богословську літературу українською мовою, в свідомості людей набирає (нехай лише зовні) ознак не чужої течії, до якої зростає довіра населення.

В руслі адаптаційних процесів для новітніх течій лежить і проблема врахування ними історичного, культурного та національного контексту в своїй місіонерській діяльності. Незнання місіонерами релігійної історії України та її сучасної релігійної конфігурації, особливостей релігійної духовності народу, серед якого вони проповідують свої вчення, лише шкодить новим рухам, їх утвердженню в Україні.

В інтересах самих релігійних громад важливим є врахування наслідків діяльності екстремістських угруповань, недопущення припливу до них людей випадкових, психічно хворих, прагматичних, по суті безрелігійних, щоб уникнути в майбутньому проявів релігійного фанатизму, екстремізму, зменшити зовнішню конфліктність і внутрішні протиріччя. Найбільш далекоглядні нові течії спираються на традицію, а відтак й отримують додатковий аргумент в поширенні своєї віри.

З часом новітні рухи позбуваються молодіжного екстремізму, притаманного їм в перші роки існування. Поступово, входячи в нормальне русло релігійного життя, нові громади стають більш традиційними, перетворюються в потужні організації з розвинутою інфраструктурою, із значним штатом функціонерів, чітким розподілом сфер діяльності як всередині громади, так і поза нею. Зрозуміло, що утворення таких інституалізованих громад веде до партикуляризації, корпоративізації суспільства за релігійною чи конфесійною ознакою. Але поява нових організацій означає, що відбувається професіоналізація релігійної сфери. Якщо на початку діяльність неорелігійних об'єднань характеризувалася деяким примітивізмом, дилетантизмом в управлінні, то поступово зростає і освіченість і досвід конфесійних керівників, кожного з віруючих.

На сьогодні більшість неорелігійних громад вже організаційно оформилися, уточнили віросповідні положення, зміцнили свої позиції в соціумі, серед людей. Отже, в цілому відбулася стабілізація як кількості неорелігійних громад та представлених в Україні різних релігійних течій, так і прихильників або членів цих громад. Найбільш

організаційно стабільними нині є Церква Повного Євангелія, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, новоапостольці, крішнаїти. Вони вже увійшли в русло нормального функціонування як релігійних організацій. Але ще залишилися й такі релігійні течії, які організаційно не є цілісними. Їм доведеться стати власне релігійними організаціями. Зазначені тенденції свідчать про недовершеність духовних пошуків українців, про недоформованість релігійно інституалізаційних процесів в Україні. Крім того, є підстави для думки, що з часом активізується власне українське релігієтворення. Першим прикладом цього постало Велике Біле Братство. Бажано, правда, щоб цей процес відбувався не в таких екстремістських формах, як у білобратчиків.

Ставши фактом і навіть фактором суспільного розвитку, неорелігії разом з тим перетворилися на проблему українського життя. І остання існує не тільки через захопаних у сенсації журналістів чи упереджених вчених та урядовців, традиційно віруючих або завзятих антикультистів. Проблеми створюють самі неорухи, скоріше їх послідовники на чолі з своїми неординарними керівниками. Як тут не згадати негативні наслідки практичної діяльності деяких як вітчизняних, так і закордонних новітніх релігій в останні роки. Однією з перших стала трагедія в Джонстауні (Гайяна, 1978 рік), де через релігійні переконання 900 чоловік покінчили життя самогубством. В 1993 році недалеко від м.Вако в штаті Техас (США) 80 прихильників адвентистсько-раскольницької групи "Гілка Давида" спалили себе. Сумний список продовжує "Храм Сонця", 16 членів якого в 1995 році в Швейцарії добровільно пішли з життя. Активність японської релігійної організації "Аум сінрікьо", в результаті чого постраждали тисячі японців, ще більше насторожили світове співтовариство. Чашу терпіння переповнило березневе 1997 року повідомлення про самогубство на ранчо Санта Фе (США) 39 чоловік із релігійної групи "Райські ворота". Україна особливо чутлива до таких подій, бо сама пережила в 1993 році страх перед пророцтвами про кінець світу і воскресіння 144 тис. білих братчиків.

Велике занепокоєння і невдоволення суспільства існуванням НРТ пов'язано не лише з такою очевидною бідною, як самогубство десятків і сотен людей, а і з іншими, більш глибинно руйнуючими впливами. Скажімо, дивує легкість, з якою сучасна людина відмовляється від усталених форм релігійної віри, від необхідності мати духовний зв'язок з попередніми поколіннями. Небезпідставно в появі НРТ вбачають кризу традиції, релігійний аспект якої є лише її частиною. Вражає і загальна містифікація і міфологізація суспільної свідомості, що відбуваються на тлі успіхів інтелектуального розвитку людства, науково-технічної революції, особливо у засобах інформаційного зв'язку, досягнень у природничій сфері. Не задовільняючись існуючим поясненням світу в рамках традиційних філософських і релігійних систем, сучасна людина прагне не до приросту нових достовірних знань чи поглиблення і розгортання вже відомих пояснень, а вдається до примітивізації науки, спрощеного сприйняття духовних вчень, демонструючи цим глибоку світоглядну кризу, в якій вона перебуває. Не зростає і моральність в суспільстві, хоча до цього закликають всі, як традиційні, так і нетрадиційні, філософські і релігійні вчення, а деякі з релігій на догматичному рівні навіть фіксують аморальні принципи. Неприємно вражають неочікувані психологічні ефекти, які виникають у людини в результаті деяких неорелігійних практик. Не для всіх західних практикуючих захоплення Сходом завершилося безболісно.

Разом з тим, не можна не відзначити, що поява нових релігій зініціювала підвищення уваги суспільства до релігійних проблем. Люди почали інтенсивніше цікавитися проблемами віри, основними віросповідними положеннями тієї чи іншої релігії, чіткіше себе релігійно ідентифікувати тощо. Завдяки новим рухам в світі відновився, але вже на іншому рівні міжрелігійний діалог, діалог між традиційними і нетрадиційними церквами, між віруючими, між їх лідерами, діалог систем цінностей, діалог культурних регіонів.

У нас відсутні будь-які підстави вважати, що з появою нових релігій суспільство стало більш духовним, більш людським. З іншого боку, ми не в праві стверджувати, що

неорелігії створили нові чи поглибили старі суспільні проблеми. Вони скоріше виявили глобальну кризу людської цивілізації і, як такі, повинні вивчатися для успішного подолання останньої, оскільки в них, як в дзеркалі, висвічується вся гама проблем сучасної людини, а отже і всього суспільства.

Зіткнувшись з новим феноменом, українське суспільство прагне визначитися щодо нього, що, як виявилось, зробити дуже не просто. Сподівання на закордонний досвід, в результаті чого більшість країн світу, де поширені НРТ, вже оформили свої стосунки з ними, не справдилися. Ніхто за нас самих не визначиться щодо неорелігій, оскільки тут важливою є власна концепція, оперта на свої традиції, закономірності історичного розвитку, ментальність народу тощо. Але знайомство з існуючими моделями ставлення до НРТ з боку інших держав може виявитися відправним пунктом, а отже - корисним.

Так, США характеризуються загалом нейтралітетом щодо НРТ як з боку різних державних структур, так і суспільства в цілому. Більшість європейських країн, де існували державні релігії і державні церкви, пройшли шлях від заборони деяких напрямків НРТ до зняття цих обмежень, оскільки релігія все більше перетворюється на приватну справу. Тому всі проблеми, пов'язані з НРТ, розв'язуються не на державному, загальносуспільному, а на індивідуальному чи сімейному рівні (Великобританія). В країнах, де існує давня традиція свободи совісті (наприклад, Голандія, Швейцарія), з появою НРТ виникли деякі проблеми, для розв'язання яких постворювали різні комісії, підкомітети (при Парламентах, Міністерствах охорони здоров'я, освіти тощо) з метою вивчити висунуті проти НРТ звинувачення. Висновки, зроблені в різних країнах, як правило, збігаються: вступ до НРТ - результат свідомого вибору особи, поважаючи права якої, держава гарантує свободу совісті. Там політика щодо НРТ виключно зважена.

Найагресивніше ставлення до НРТ демонструє Франція - батьківщина багатьох так званих тоталітарних сект. Участь в останніх розцінюється як загроза існуванню суспільства, самій Франції, змова проти культури. В боротьбі проти НРТ об'єдналися католицька церква і антикультурий рух. Але найсильніший антикультурий рух діє в Германії, де НРТ розглядаються як загроза не тільки суспільству, а й індивіду, оскільки формує тоталітарну свідомість. Шляхом Франції і Германії у своєму ставленні до НРТ пішла і Росія. Дещо інша ситуація в Україні, де відсутня державна церква, а природі самих українців характерний дух толерантності і релігійної терпимості. Як бачимо, в тих країнах, де церква відокремлена від держави і існує реальна свобода совісті, суспільство відносно спокійно ставиться до НРТ, в усякому разі неагресивно, зважено. Там, де і досі зберігся за якоюсь церквою статус державної, нетерпимість щодо НРТ набирає крайніх форм.

Незважаючи на такі різні орієнтації окремих країн щодо НРТ, проблема оцінки останніх актуальна і досі, оскільки будь-який трагічний випадок в неорелігійній сфері поновлює хвилю боротьби опонентів альтернативних релігій.

Всю гаму ставлення до НРТ можна представити у формах негативного, індиферентного або зацікавленого їх сприйняття. Не важко передбачити, яка саме частина суспільства репрезентує кожну з них. Негативісти об'єдналися у так звані антикультуристські рухи, куди увійшли традиційні церкви, члени сімей сектантів.

Історія антикультури за кордоном нараховує кілька десятиліть. Серед найвідоміших - Американська психологічна асоціація (під керівництвом Маргарет Сінгер), Міжнародний центр "Діалог" (створений проф. теології Іоханнесом Огордом при університеті м.Орхуса в Данії). Багато антикультурих організацій у формі спеціально створених центрів консультацій і допомоги з питань НРТ діє в Німеччині. До них входять спеціалісти різних профилів (юрист, лікар, психолог, протестанський пресвітер, соціолог тощо), які субсидуються державою. Антикультуристські організації активно виявляють і критикують недоліки НРТ, часто попереджають негативні наслідки діяльності певних неогруп, але робиться це в край нетерпимих формах. Часто антисектантам не вистчає наукової безпристрасності і об'єктивних підходів.

Антикультурий рух існує і в Україні, члени якого об'єднані в організацію

"Порятунок", яка утворилася як реакція на активізацію Великого Білого Братства, Міжнародного Товариства свідомості Крішні, деяких неохристиянських об'єднань. Його діяльність нічим не відрізняється від методів і форм закордонних антикультових центрів. Головним їх завданням є поширення інформації про тоталітарні і деструктивні секти, формування негативної громадської думки щодо новітніх релігійних явищ. Для цього використовується безліч міфів, що поширюються антикультуристами про нові релігійні рухи.

Базовим міфом можна вважати те, що НРТ не є релігіями. Частіше всього їх називають псевдо або квазі явищами, тобто чимось недійсним, штучним, видуманим, так званим, ненатуральним, в кращому випадку - створеними ідеологіями, які розповсюджуються комуністами або імперіалістами з метою планетарного панування в світі через укорінення в молодіжному середовищі шляхом завоювання розуму і душі молодих людей. Ідеї змови, поширені в доперебудовні часи, в силу вияву традиційного стилю мислення популярні й сьогодні. Страх перед ідейною інтервенцією охопив не лише комуністичні і посткомуністичні країни, він характерний і для закордонної суспільної свідомості. Один із теоретиків антикультового руху Тед Патрік (США) прямо писав, що "американські релігійні секти є породженням і зброєю комунізму - засобом перемогти Америку".

Невизнання НТР релігіями аж ніяк не впливає на релігійну сутність цього явища. Адже не можна заперечити те, що і в сектах, і в культах, квазі- чи псевдорелігіях, присутня віра, причому віра не просто в якусь ідею чи абстракцію, а в Бога. Прихильник будь-якого новітнього релігійного утворення, навіть якщо він вважає, що його група не належить до релігійних і називає її шляхом духовного спасіння чи духовним вченням чи якимось інакше, на питання чи вірить він в надлюдські, вищі, абсолютні сили, в кінцевому рахунку - в Бога, віповість ствердно. У сучасній науці немає якихось специфічних засобів виявити, виміряти і підтвердити наявність віри у людини. Лише самозасвідчення нею своєї віри є ознакою її реолігійності. При цьому вона може і не належати до певної церкви, не виконувати обряди, бо віра - це стан, знаходячись у якому людина переживає контакт і близькість з надприродним, відчуває його перебування в собі чи поруч з собою. Релігійний досвід, якщо він є, не залежить від наявності храму чи посередника, магічних обрядів чи культових дій. Відтак заява adeptів нових релігій про свою віру в Бога чи богів і переживання ними зв'язку із трансцендентними силами абсолютно достатнє для визнання НТР релігійними феноменами, тобто релігіями.

До розряду популярних міфологем можна також віднести концепцію "промивки мізків" (brainwashing - брейнвошинг), в результаті якого нібито відбувається насильницьке програмування членів секти на відмову від колишнього способу життя, від батьків, від їх цінностей, від суспільства тощо. "Промивка мізків" розглядається як ворожі експерименти в сфері контролю над розумом, над свідомістю спочатку членів новітніх релігійних утворень, а в перспективі над будь-якою людиною. В такому разі секти постають як майданчик для випробування новітніх технологій контролю за свідомістю (mind control), а тому сектанти є невинними жертвами потенційних ворогів, суперників держави. Під час кодування, зомбування, гіпнозу людина перетворюється на слухняну одиницю в руках ворожих сил, які не тільки психічно знищують людину, перетворюючи її на зомбі, на робота, а й через насильницьке використання наркотиків, транквілізаторів або збуджуючих препаратів наносять їй фізичної шкоди. Участь в НРТ розглядається як результат насильництва над психікою людини, у якій відібрали розум, волю і свободу. Але звинувачення в насильництві при навершенні новоприбулих майже завжди заперечується останніми. Якщо не було насильства, обману в залученні та утриманні неовіруючих в нових громадах, то єдиний шлях з'ясувати їх перебування там - це оголосити їх психічно хворими й такими, які потребують депрограмування, звільнення від полону, а отже й повернення до попереднього життя. Оскільки нові течії промивають мізки, то їх, робиться висновок, треба заборонити.

Популярне словосполучення "промивка мізків" - чи не найгірше серед усіх можливих

позначень певного явища, бо воно аж ніяк не може виступати у ролі терміну, скоріше існує як метафора на зразок "з'їсти пуд солі". Мізки не можна промити буквально, тобто промивка мізків відсутня як така. Використане поняття в даному випадку позначає одне з універсальних явищ в людському суспільстві: вплив одної людини на іншу. Особистісний або психологічний вплив існує не лише в сфері релігійного життя. Людина постійно знаходиться під різними видами впливу, в результаті чого вона, як приклад, може змінювати свої політичні переконання, перебувати в тій чи в іншій партії, переходити з однієї в іншу. Ми вже не говоримо про зміну економічних, культурних та інших інтересів і уподобань людини, і ніхто не вбачає в цьому наслідки брейнвошингу. Як тільки заходить мова про нові релігії, замість нейтральних "навернення", "трансформація", "реформа", "зміна" використовують поняття "промивки мізків". На відміну від інших світоглядних змін, навернення у віру описується як навіюване божевілля, кодування, переключення, втрата розуму, викрадення психіки, зміна мислення, заволодіння свідомістю. Деякі психологи говорять про синдром кодування, самонавіювану регресію особистості, деструктивне сектанство. Прийняття нових духовних ідеалів і вчень подається як психічне захворювання, а стан віруючого НРТ кваліфікується як психопатичний транс. Замість психологічного дослідження феномену віри подається медичний діагноз: НРТ - паталогія і порушення психіки (8). Членство в секті розцінюється як хвороба, релігія сприймається як наркотик. Помилковість поданих описань процесу релігійного навернення настільки очевидна, що вона не вимагає навіть якогось заперечення.

Абсолютне несприйняття антикультистів викликає наслідок "промивки мізків", тобто такої трансформації свідомості людини, внаслідок якої вона змінюється до невпізнанності. Більшість НРТ і не заперечують, що нічого не відбувається з новонаверненим в результаті впливу їх вчення, діяльності, спілкування з іншими віруючими. Прагнучи оновити людину, вони прямо заявляють про свою мету і в кінцевому рахунку призводять до кардинальних змін у її свідомості та житті. Світоглядні та діяльнісні трансформації - це наслідок будь-якого впливу: філософського, соціального, політичного тощо. Релігійний вплив в цьому не є винятком.

Надто поширений міф "промивки мізків" використовується фактично для боротьби проти нових явищ, і не просто як антитезис вченням НРТ, а як соціальна зброя проти будь-яких непопулярних груп, проти альтернативних лідерів, світоглядів, релігій. Спираючись на неї, з благородною метою захисту інтересів людини можна дозволити використовувати депрограмування, запроваджувати законодавчі санкції, забезпечувати урядовий бюрократичний контроль над духовними процесами в країні тощо.

Антикультові міфи доповнюються положенням про особливі, гіпнотичні здатності лідерів неорелігійних громад, яких звинувачують у посяганні на свободу вірних, у маніпуляціях ними, використанні їх праці, присвоєнні їх майна, сексуальних присилуваннях тощо. Очевидно, що керівники НРТ, як правило в силу своєї харизматичності, мають великий авторитет серед своїх послідовників. Це сприяє формуванню авторитарності в їх характері, стилі керівництва громадами. У лідерів з'являється бажання досягти фінансового успіху чи сексуальних задоволень або просто владності над людьми. Новонавернений, на переконання антикультистів, знаходячись в результаті так званого зомбування під повною владою лідера, сам набуває якоїсь магічної сили заманювати в свою групу нових людей, які в свою чергу в такий спосіб вербують нових послідовників. Так зростає група, члени якої приречені прожити все життя як раби під владою всемогутнього лідера групи. В такому разі виникнення нових релігій пов'язується з наявністю небезпечного для суспільства лідера, якого достатньо ізолювати, щоб явище зникло.

Цей міф користується особливим успіхом, оскільки точно вказуються винуватці НРТ. Немає потреби доводити, що роль особистості в релігійному русі часто є визначальною, але навряд чи всіх релігійних лідерів можна звинувачувати у злому умислі, в авторитаризмі та посяганні на свободу своїх вірних. НРТ дуже відрізняються один від одного за типом організації і керівництва. Зрозуміло, що в крайньому випадку можна говорити

про тимчасову і перехідну стадію психологічної залежності, але остання досягається за рахунок фізичного примусу, тортур, казematу. Ми не виключаємо, що існують такі неорелігійні організації, вступ до яких є примусовим, а вихід - проблематичним. Зрозуміло, що будь-яка нова організація, її лідер зацікавлені в прирості вірних і буде боротися за кожного потенційного члена своєї громади. І якщо останній надумає вийти з неї, то громада буде прикладати максимум зусиль, щоб зупинити вірного. Але силою важко втримати. Показником свободи вибору вважають плинність членів в НРТ. Так, скажімо, до релігійної місії "Сім"я" в різні часи вступали 38 тис. осіб, але на сьогодні залишилося в їх громадах лише 10% дорослих членів від цієї цифри - 3 955 дорослих членів (9). Маємо констатувати, що вхід-вихід в НРТ занадто спрощений, тобто зміна переконань нагадує зміну роботи, громадянства, супутника життя тощо. Але окремі випадки особливого, як кажуть, гіпнотичного впливу лідера групи на своїх послідовників, ускладнення з вступом і виходом з громади не треба переносити на всі рухи огульно, а аналізувати кожний випадок окремо.

Міфи про НРТ надто популярні і далеко не всі ще вичерпані. Найактивнішими їх пропагандистами виступають традиційні церкви, особливо православні. Нічого дивного в цьому немає, оскільки конкуренція між традиційними церквами і неортодоксальними релігійними рухами очевидна. Знаючи, що нові церкви рішуче відкидають православ"я, останнє не може мирно ставитися до НРТ. Воно попереджає своїх вірних про духовну небезпеку, яку несуть нові релігії, і прагне дискредитувати їх вчення.

Власне українські православні церкви не мають своїх теоретиків антикультового руху, тому послуговуються ідеями і оцінками Російської православної церкви - матірньої церкви для більшості православних українців.

До псевдорелігій або релігійно-містичних лжевчень слід віднести, на думку російських православних богословів, майже всі неправославні церкви. Виняток зроблений для Католицької церкви, яка відпала від єдиної, святої, соборної та апостольської церкви в 1054 році. Схизма католиків пояснюється їх новшествами щодо передань та звичаїв апостольської церкви а також спотвореннями християнських догматів. Деякі послаблення у критиці неправославних вчень зроблені для лютеран, кальвіністів, реформаторів, пресвітеріан та англікан, які однак так і не змогли відновити вчення в його апостольській чистоті, а тому є хибністю (10). Всі решта однозначно засуджуються як диявольські. У більш серйозних дослідженнях православних священників, зокрема діакона А.Кураєва (11), не знайдемо таких прямих випадів проти національних і світових релігій, хоч результатом аналізу теософії з позицій православ"я все одно є той самий висновок.

Боротьба із "сектантством" РПЦ ведеться різними способами: за благословінням єпископа Белгородського і Старооскольного Іоанна видається "противосектантское издание" "Миссионерское обозрение" (додаток до газети "Православная Москва), функціонує Центр реабілітації жертв нетрадиційних релігій пам"яті А.С.Хомякова, очолюваний православним священником Олегом Стеняєвим (голова редакційної ради "Миссионерского обозрения"). Відомий Олександр Леонидович Дворкін (канд. богословія, доктор філософії) очолює Інформаційно-консультативний центр свмч.Ірінея, єпископа Ліонського. Вважаючи, що "найкраща форма спілкування між різними релігіями - це диспут", О.Стеняєв переконаний, що "спасіння поза православною церквою немає", називаючи буддизм та індуїзм "дремучими", Коран - фанатичним, Веди - безумними.

Українські православні церкви у своїй діяльності обмежуються проведенням пресконференцій, закликами, зверненнями, постановами архієрейських соборів, в яких кваліфікують сектанство та місіонерство як засіб руйнування моральності народу, національних традицій, як загрозу духовному здоров'ю громадян, самому існуванню нації. Так, глава Української Православної Церкви Київського Патріархату Філарет вважає, що нові релігії призведуть навіть до зміни в Україні духовного генофонду. З врахуванням цього він обстоює думку про необхідність заборони державою месіонерської діяльності. "Душею нашого народу є православ"я, наголошує владика.Не

буде цієї душі - не буде й України" (12).

Не тільки ієрархи, а й рядове священство зазначає, що "українську душу терзають, шматують місіонери зі всіх сторін світу". Як пише настоятель Святоуспенського храму УПЦ МП м.Хмельницького о.Леонід Лабунський (13), "нація ще не знала такої широкомасштабної експансії, а до чого це призводить видно хоча б на прикладі агресивної діяльності секти Білого Братства". Проблему примирення та об'єднання різних гілок православ'я священник пропонує вирішити через створення на Хмельниччині Подільського православного брства святого Володимира Великого, яке має намір захистити православ'я від різномастних груп та сект.

Почастішали в православних проповідях думки про те, що в особі місіонера іншої віри нині "постає сам диявол", але в формі, "притосованій до рівня духовного та інтелектуального розвитку людства, до нових історичних умов". Приходячи до людини в образі ангела світу, позаземного вчителя і наставника, місіонер дає їй таку мудрість, яка зрештою приводить "людину до спілкування із сатаною". Патріарх Філарет прирівнює сповідання людиною інших вірувань, окрім православ'я, до атеїзму. "Диявол продовжує спокушати людей і віддаляти їх від Бога і справжнього духовного життя, - заявляє він.- Зараз стало не модним заперечувати Бога, тому істинну віру в Бога часто стали змішувати з іншими віруваннями хибними, хоча зовнішньо пристойними" (14).

Вбачаючи у нових релігіях основну причину кризи традиційних церков, а відтак і зменшення темпів зростання релігійності в суспільстві, православні священники вимагають заборонити діяльність НРТ в Україні. Дещо поміркованішими є православні автокефали. "Якщо люди йдуть до лжепророків, - зауважує архієпископ Української Автокефальної Православної Церкви Ігор Ісиченко, - то це означає, що ми вчасно не навчили їх, не задовільнили їх духовну спрагу, не дали можливість зустріти Живого Бога в пресвятому Храмі".

Але й православне середовище не одноманітне у своєму ставленні до НРТ. І справа тут не у віросповідності, а в загальній культурі особи, суспільства, прикладом чому є стаття ігумена Іннокентія (Павлова), надрукована в "Церковно-общественном вестнике" - додатку до французької газети "Русская мысль". Істерією навколо сект і культів хочуть відволікти увагу від кризи православних церков, від того параліча, в якому ці церкви знаходяться. Церкві потрібне відродження: відродження головної ідеї, яку несе з собою і в собі церква, відродження свяшеницьких кадрів, дійсно культурних і духовних людей, відродження віруючих, які б сповнилися вірою у Христа, у його боголюдськість, у спасенність і жертвовність (15).

На жаль, дійсну проблему винесено за рамки самого православ'я; віднайшовши зовнішнього ворога, церква буде свої проблеми вирішувати, борючись з ним, а не вдосконалюючи себе, свої структури, методи душпастирського служіння, зв'язку з вірними. Для православної церкви дуже важливо, на нашу думку, навчитися утверджувати свою ідентичність, але не через критику і активне несприйняття іншого світогляду, а залишатися відкритими до теологічних і моральних цінностей інших віросповідань, тобто доводити свою правоту не через заперечення правоти інших.

Греко-католицька церква також виставляє загороджувальні бар'єри проникненню нових релігійних течій. Теоретично при цьому вона спирається на оцінку греко-католицизму як національної традиції, завдяки якій лише й можливе самозбереження українства як етносу. "Йде велика боротьба, стрімко помножуються секти, які зчинюють баламутство у народі, а він легковажить своєю традиційною конфесійністю, своєю вірою, за яку стільки перетерпіли наші батьки". Ці слова єпископа Церкви Софрана Мудрого відображають ставлення греко-католицизму до місіонерської діяльності. Характерним є те, що вину за поширення цього, як зазначається, "релігійного неладу та анархії" владику переносить на самих вірних, які практично не виявляють своєї віри, не йдуть мужньо в народ, не дають "приклад побожного життя", не спростовують "псевдосвідчення місіонерів" (16). Греко-католицька церква захоплення молоді іншими конфесіями пояснює зокрема непристосованістю служителів культу

традиційних церков до її запитів, освітнього рівня, її розуміння "способу бути християнином".

Католицька церква офіційно заявляє про своє визнання істини і святості в інших релігіях, неворожість до них. Історія взаємин католицької церкви і нових рухів нараховує вже десятки років. Починали вони, як і зараз наші православні, з огульного неприйняття, ворожого ставлення, конфронтації. Потім зрозуміли, що заборонами і неприйняттям проблеми не вирішити, перейшли на рельси вивчення феномену. Тут цікавим видається поворот, що відбувся на II Ватиканському Соборі, який жодного разу не використав щодо інших християн терміну "секта". Православних і протестантів католики вважають "розділеними братами", що говорить про тимчасовість такого стану. Термін секта не використовується католиками і по відношенню до більшості нехристиянських релігій. В політиці Ватикану щодо нехристиянських релігій, в т.ч. і НРТ, запанував діалогічний підхід, раціоналізм, коли переважає науковий аналіз, а не прокляття. Відповідаючи на питання про можливість використання терміну "секти" і наявність критеріїв, за якими ту чи іншу групу можна вважати сектою, Ватикан ще у 1985 році провів унікальне соціологічне дослідження. На основі обробки анкет, складених і розісланих спеціальною комісією з п'яти ватиканських конгрегацій (Державний Секретаріат, Секретаріат Єдності Християн, Секретаріат із справ Нехристиянських Релігій, Секретаріат для Невіруючих і Рада з Питань Культури), був складений "Рапорт (Документ РКЦ) про секти або нові релігійні рухи". Документ цікавий тим, що базується на даних, присланих релігійними і краєвими Конференціями Єпископатів РКЦ, тобто відтворюють картину по всіх країнах, де є католики. Ясно, що він, будучи надто репрезентативним щодо просторових рамок, обмежений конфесіональним поглядом, але вповні відтворює ставлення католиків до НРТ, чого немає жодна церква світу. Показово, що автори Документу надають перевагу терміну НРТ, аніж "секта". Характерною рисою Рапорту є те, що незважаючи на весь його критицизм, він сповнений оптимістичної конструктивності, чого так не вистачає всім іншим церквам і релігійним організаціям у їх відношенні до НРТ. Ця конструктивність виражається в тому, що наявність НРТ сприймається РКЦ не так угрозой, як стимулом для роздумів над долею власної церкви, над її майбутнім. Документ демонструє високий рівень розуміння вартості людини як особистості, її свободи, поваги до людини та її права на віру у будь-якій формі. Метою документа визначено не стільки захист віри, скільки надання людині права на самостійну оцінку явища НРТ на основі об'єктивного аналізу їх історичного і культурного розвитку (17).

В 1997 році Римська Єпархія католицької церкви заснувала спеціальну службу, завданням якої є протистояти впливові НРТ на молодь. Враховуючи зростання інтересу до різного рода проротств і навіть сатанізму, в єпархії буде створено спеціальний відділ у справах "сект і культів". "Католицька молодь являє зараз групу підвищеного ризику, - заявив керівник відділу Сандро Леоні. Власне на неї скерована діяльність керівників сект та культів, альтернативних релігійних рухів" (18). РКЦ стурбована тим, що зростає кількість нових сект: в одному Римі 250 тис. людей втягнуті в діяльність НРТ.

Зважено поставився до сект голова католиків європейської частини Росії архієпископ Тадеуш Кондрусевич, який поділяє стурбованість з приводу діяльності сект, але вважає, що заборонними заходами тут важко чогось досягти. Сектами, якщо вони порушують законодавство, має зайнятися прокуратура (19). Така позиція тотожна офіційній ватиканській, яка підтримує політику ОБСЄ щодо НРТ. Незважаючи на те, що "часами релігійні групи та секти можуть завдавати суспільству певних проблем, однак, допоки вони дотримуються діючого державного законодавства, кримінального кодексу у тім числі, то держава не має ніяких підстав виступати проти них та забороняти їх діяльність" (20).

Як бачимо, Католицька церква не боїться йти на контакт з іншими християнами, співпрацює з ними у справі "несення євангельської вісті". При цьому плекається надія на те, що єкуменічна співпраця з часом переросте в поєднання конфесій на

католицькій основі, призведе до "повороту до первісної нерозділеної церкви". Але зауважимо на тому, що в католицьких виданнях України одначе звучать застереження для вірних щодо місіонерів інших конфесій, яким "закон не писаний, в тому числі й Божий". При цьому нагадуються попередження Ісуса Христа про лжепророків, які, будучи "вовками хижими", приходять до нас "в овечій шкiрi".

Протестанти першими звернули увагу на появу нових релігій, почавши вивчати їх, порівнювати із загально християнськими істинами. Вони в більшості своїй переконані, що НРТ - це помилка, хибність (21), в кращому випадку "нетрадиційний світогляд" (22). Відгукнулися на появу нових релігій і українські баптисти, присвятивши цьому феномену більшу частину свого альманаха "Богомисліє" (23). Недолік таких досліджень в тому, що вони іншу релігію розглядають з точки зору біблійних позицій, тобто конфесійно. Повна незгода з вченням іншої церкви або секти все ж таки не свідчить про те, що сектанти - безбожники, серед них багато щирих душ, бажаючих спасіння. Правдивими виглядають і причини зацікавлення новими рухами молоддю, яка розчарувалася в "Наркоманічній культурі", в сучасному технократичному суспільстві, яка прагне забути про тривоги і розчарування матеріального життя, знайти духовний сенс буття (24). Або почуття самотності, ізоляції, загубленість власного "я". Стомлені від невизначеності, в нових течіях молодь знаходить впевненість, хтось відповідає за все, почуття спокою і безпеки, тобто психологічний чинник.

На сьогодні українське суспільство зполяризовано щодо НРТ. Його відношення коливається від визнання абсолютної свободи для діяльності будь-яких релігійних організацій до вимог повної заборони всіх нетрадиційних релігій. Тобто на зміну суспільному індивідуалізму і розгубленості приходить певна визначеність і громадських організацій, і державних органів, і окремих осіб, але з загальною тенденцією їх "поправління".

Реальність, що пов'язана із НРТ, не може не турбувати українське суспільство, яке прагне уникнути трагічного розгортання релігійних процесів, хоче захиститися від можливих негативних наслідків функціонування в Україні незнаних, маловідомих або скандально відомих релігійних організацій. Однак наукове дослідження феномену неорелігій, яке передбачає об'єктивність та історичність, позаконфесійність і неупередженість підходів, певну етапність і логіку досліджень, повторюваність і перепроверку його методів, вимушене долати безліч перешкод у вигляді прийнятих громадською думкою поширених міфів, закритості багатьох неорелігійних об'єднань, обмеженості інформації про теоретичні засади, практичну діяльність неогруп тощо. суперечливий і неоднозначний характер неорухів змушує нас не робити однозначні і передчасні висновки, хоч якою б очевидною для когось не видавалася шкідливість новітніх релігійних явищ. І коли дослідник виступає за такі підходи до НРТ, то він, власне, не їх "захистає", а іноявища взагалі, інакомисліє, право людини на інший світогляд, на відмінну від більшості думку, інший спосіб і форму віросповідання, оскільки дійсну свободу совісті, релігії не можна обмежувати рамками якоїсь конфесії, іншу точку зору всередині самої конфесії. Відтак, свобода совісті і релігії передбачає визнання віри і невір'я, віри в даного Бога і віри в іншого Бога, віри в даного Бога в такий спосіб і віри в того ж Бога іншим чином. Все це справи не суспільства, а церкви, яка має користуватися свободою совісті, наданою і гарантованою суспільством.

Держава ж щодо НРТ має обмежитися контрольованим спостереженням, тобто мати повну інформацію про новітні процеси в релігійній сфері і сприяти її поширенню в суспільстві, демонструвати здатність і готовність вести діалог з НРТ з питань їх соціалізації, попередження небажаних соціально негативних наслідків тощо. І при цьому обов'язковим є врахування включеності України до світових релігійних процесів, закономірності і незворотності появи нових релігій, історичних традицій поліконфесійності і толерантності в нашій країні, домінування в ній християнства, необхідності відродження національних церков і релігій, підняття духовності українського народу, міжнародний досвід у забезпеченні свободи совісті.

Розглянута панорама нетрадиційної релігійності й проведений аналіз останньої дає

можливість спрогнозувати деякі явища і процеси в цьому середовищі на найближчу перспективу. Тенденція до розширення кордонів поліконфесійності на релігійній карті України має незворотній характер. Існуюча палітра новітньої релігійності збережеться, а, можливо, навіть і дещо збільшиться. Протягом ближчих років релігійний іноваційний процес (релігієтворення) буде продовжуватися, проте з різною мірою інтенсивності. Повільно, але зростатиме кількість нетрадиційних релігійних громад як за рахунок появи і поширення нових течій, так і за рахунок об'єднання або дроблення вже існуючих. При всьому цьому християнська домінанта в Україні збережеться. Гадаємо, що в майбутньому розгортання нових течій будуть проходити в дещо складніших умовах, ніж в попередні роки. Відчуватиметься супротив поширенню новітніх течій з боку державних, церковних та частини громадських структур. Але жити нам всім у єдиній державі, під одним небом, тому навчаймося конфлікти і проблеми вирішувати цивілізованим шляхом з урахуванням інтересів кожного громадянина незалежної України.

1. Див.: Barker E. New Religious Movements. - London, 1995; Barker E. Nowe ruchy religijne. - Krakow, 1997.
2. Релігії мира. - М., 1996. - С.384.
3. Див.: Табл. 2 // Релігії мира. - С. 386.
4. Там само.
5. Всі цифрові данні взяті із щорічного звіту Державного комітету України у справах релігій, що в скороченому варіанті надруковані у журналі "Людина і світ" (1997. - N 2). Повністю з ним можна познайомитися в архіві Держкомітету.
6. Агенція Релігійної Інформації. - 1997. - 5 вересня.
7. Приведені матеріали опитування отримані під час досліджень, які проводилися в 1994-1995 рр. Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України серед послідовників нових релігій. Анкети, за якими було опитані респонденти, зберігаються в архіві Інституту філософії. Частково результати дослідження надруковані в книзі "Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози". - Севастополь, 1994.
8. Вісник Асоціації психіатрів. - 1997. - N 1.
9. Статистика Всесвітньої служби "Family". - 1993. - Січень.
10. Див.: Современные ереси и секты в России. - Рязань, 1996.
11. Кураев А., диакон. Сатанизм для интеллигенции (О Рерихах и Православии). - В 2-х тт. - Т.1. Религия без Бога. - М., 1997.
12. Філарет, патріарх. Доповідь на Помісному Соборі УПЦ КП 20-21 жовтня 1995 року // Православний вісник. - 1995. - N 11-12. С. 20.
13. Агенція Релігійної Інформації. - 1997. - 5 грудня.
14. Філарет, патріарх. Звідки приходять спокуси // Православний вісник. - 1996. - N 9-10. - С. 16.
15. Русская мысль. - 1997. - 2 октябрю.
16. Мета. - 1997. - N11.
17. Див.: "Рапорт о сектах или новых религиозных движениях. Документ Римско-Католической Церкви" (рукопис) в перекл. з польської Сергія Нікітіна, 1997.
18. Агенція Релігійної Інформації. - 1997. - 9 травня.
19. Агенція Релігійної Інформації. 1997. - 29 серпня.
20. Заключний звіт зустрічі ОБСЄ, Варшава, 12-28 листопада 1997 р. // АРІ. - 1997. - 12 грудня.
21. Уолтер Мартин. Царство культів. - СПб., 1992; Кеннет Боа. Лабиринты веры. - М., 1992; Джош Макдауэлл, Дон Стюарт. Обманщики. - М., 1993; Texe Mars. New Age Cults and Religions. - 1990; та ін.
22. Жукалюк Н.А. Движение "Харе Кришна" // Що таке Істина? К., 1995. - С.2.
23. Богомыслие. - Одесса, 1994. - N 4.
24. Жукалюк Н.А. Движение "Харе Кришна". - С.6.
25. АРІ. - 1997. - 5 грудня.

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ,
старший науковий співробітник
Інституту філософії НАН України

БІЛЕ БРАТСТВО ЯК ПІДРУЧНИК СОЦІОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ

Один із закордонних гостей, який нещодавно відвідав редакцію журналу "Людина і світ", а це людина, безперечно, ґрунтовна і серйозна, зауважив, однак, що пересічний споживач сучасних західних мас-медіа схильний судити про все багатоманіття релігійного життя • України на підставі двох феноменів "чорного вівторка" 18 липня 1995 р. і Білого братства. Цього року Біле братство знов має шанс опинитися в центрі громадської уваги. На 7 липня 1997 р. його прибічниками призначено "День Божого суду", коли "викривляться чорні вуста тих, хто хулив бога живого", а 10 листопада закінчується строк ув'язнення Марини Цвигун (Марії Деві Христос). "ЛІС" вже неодноразово торкався проблеми новітніх релігійних рухів взагалі, і Білого братства зокрема. Звертаючись до неї знов, ми зовсім не вважаємо, що володіємо істиною в останній інстанції, і охоче надамо слово тим, хто сформулює аргументи на обґрунтування протилежної позиції. Умова залишається незмінною — це мають бути серйозно обґрунтовані аргументи, а не банальна лайка.